

ВПЛИВ ДЕСТРУКТИВНИХ ЧИННИКІВ НА РОЗВИТОК НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

THE INFLUENCE OF DEPLOYMENT FACTORS ON THE DEVELOPMENT OF NON-STATE PENSION PROVISION IN UKRAINE

У статті досліджено головні деструктивні чинники як зовнішнього, так і внутрішнього характеру, які зумовлюють появу реальних загроз у розвитку недержавного пенсійного забезпечення. Виділено такі чинники, як пенсійна безграмотність, нові підходи до організації пенсійного забезпечення, часті зміни в законодавстві, скорочення загальної кількості зайнятих, непрозорість фінансової системи, система пенсійних пільг. Аналіз деструктивних чинників дав змогу виокремити низку загроз.

Ключові слова: недержавне пенсійне забезпечення, деструктивні чинники, загрози, недержавні пенсійні фонди.

В статье исследованы главные деструктивные факторы как внешнего, так и внутреннего характера, которые обуславливают появление реальных угроз в развитии негосударственного пенсионного обеспечения. Выделены такие факторы, как пенсионная безграмотность, новые подходы к организации пенсионного обеспечения, частые

изменения в законодательстве, сокращение общего количества занятых, непрозрачность финансовой системы, система пенсионных льгот. Анализ деструктивных факторов позволил выделить ряд угроз.

Ключевые слова: негосударственное пенсионное обеспечение, деструктивные факторы, угрозы, негосударственные пенсионные фонды.

The article deals with the main destructive factors of both external and internal character, which condition the emergence of real threats in the development of non-state pension provision. The author highlights the following factors: retirement illiteracy, new approaches to the organization of retirement benefits, frequent changes in legislation, reduction of the total number of employed, opacity of the financial system, system of pension benefits. The analysis of destructive factors allowed highlighting a number of threats.

Key words: non-state pension provision, destructive factors, threats, non-state pension funds.

УДК 368.914

Шалієвська Л.І.

аспірант кафедри економіки та економічної безпеки
Львівський державний університет
внутрішніх справ

Постановка проблеми. На сучасному етапі Україна обтяжена численними загрозами для своєї національної безпеки та особистої безпеки кожного громадянина. Війна, девальвація гривні, корупція та тінізація економіки найбільш негативно впливають на стабільність національного господарства, загострюють проблеми та протиріччя його соціально-економічного розвитку. Різке зростання тарифів, цін на паливо та продукти харчування, зниження ділової активності суб'єктів господарювання змушують населення від збереження частини своїх ресурсів перейти до їх споживання, що обов'язково приводить до падіння попиту на фінансові послуги, зокрема послуги з недержавного пенсійного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми пенсійного забезпечення обговорюються відомими науковцями та практиками. Розглядаються різні проблеми функціонування цього виду забезпечення, а саме фінанси пенсійного забезпечення (І.Я. Чугунов, О.В. Насібова [1]), оцінювання пенсійного забезпечення, напрями її реформування та подальшого функціонування (І.О. Корчинський [2]), функціонування недержавних пенсійних фондів (Г.І. Соколовська [3]), а також їх основні ризики.

Постановка завдання. З огляду на досліджувані проблеми основною метою статті є обґрунтування впливу деструктивних чинників на розвиток вітчизняного недержавного пенсійного забезпечення. Для реалізації мети визначено такі основні завдання, як виділення деструктивних чинників,

обґрунтування за характером походження та формою вияву реальних загроз у розвитку недержавного пенсійного забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні недержавне пенсійне забезпечення зазнає постійного впливу деструктивних чинників, що перешкоджають ефективному розвитку. Недооцінювання державою масштабів таких деструктивних дій або зволікання чи небажання із запобігання їм можуть та вже спричиняють суттєві втрати для пенсійного забезпечення українських громадян. Виділимо, на нашу думку, головні деструктивні чинники (як зовнішнього, так і внутрішнього характеру), реалізація яких може обернутись появою реальних загроз у розвитку недержавного пенсійного забезпечення.

1) З одного боку нині, нові підходи до організації та накопичення пенсій за допомогою державного Накопичувального фонду та недержавних пенсійних фондів маловідомі (або зовсім не відомі) громадянам, що породжує недовіру та невпевненість. З іншого боку, пенсійна безграмотність, недостатня зацікавленість роботодавців та найманих працівників у фінансуванні цих фондів впливають на їх слабе використання. Брак, відсутність інформації, низький рівень роз'яснювальної роботи щодо змісту та ролі накопичувального пенсійного забезпечення в суспільстві є чинниками серйозних загроз та викликів для недержавного пенсійного забезпечення зокрема та пенсійної системи в Україні загалом. Нині необхідність та важливість накопичувального пенсійного забезпе-

чення випала із системи інформаційно-ідеологічних завдань держави. Громадяни не сприймають фінансові інститути довгострокового інвестування через неодноразові втрати грошових коштів (на початку та протягом 90-х років втрата коштів у банках, фінансово-економічна криза 2008–2009 років).

2) Недотримання вимог нормативно-правових актів, етичних норм чи двозначного їх тлумачення, корумпованість у правоохоронній та судовій системах, часті зміни законодавства негативно впливають на функціонування недержавних пенсійних фондів. Це приводить чи може приводити до сплати штрафних санкцій та адміністративних стягнень, погіршення репутації, послаблення позицій на фінансовому ринку, обмеження можливостей розвитку НПФ. З іншого боку, законодавство держави нерозвинуте, суперечливе та недосконале (в сучасних умовах неоднозначними є норми законодавчої бази щодо участі на етапі пенсійного накопичення банків та страхових компаній), характеризується частими змінами положень та норм щодо функціонування того чи іншого сегменту ринку.

Політичні зміни є необхідною умовою існування країни, її розвитку. Однак зміни можуть мати різний характер, окремі ведуть до порушення сталості розвитку. Негативні політичні зміни (військові дії, загострення внутріполітичної ситуації, зміни в політичному курсі, зміни геополітичної ситуації), що відбуваються в країні, впливають як на фінансовий стан недержавних пенсійних фондів (НПФ), так і на формування ними фінансових ресурсів для приватного пенсійного забезпечення. Громадяни та роботодавці на добровільній основі зменшують (або припиняють) перерахування внесків на свою користь або на користь третіх осіб на індивідуальні пенсійні рахунки НПФ. Розмір пенсії, що виплачується НПФ, залежить від розміру коштів акумульованих на індивідуальному пенсійному рахунку. Приватне управління пенсійними заощадженнями за жорсткого контролю органів державної влади може забезпечити ефективне управління активами пенсіонерів.

3) Скорочення загальної кількості зайнятих, поширення неформальної та часткової зайнятості, робота вдома, підвищення демографічного навантаження особами похилого віку збільшують частку державних витрат на підтримку пенсіонерів. В Україні залишаються люди похилого віку, молоді особи, працездатне населення емігрує в розвинуті країни. Залучення українських студентів до навчання у ВНЗ країн-сусідів веде до зменшення працездатного населення. Це вкрай серйозна проблема для українського суспільства, яка приводить до виникнення негативних тенденцій у розвитку пенсійного забезпечення, адже витрати на державний Пенсійний фонд зростають, а приватне накопичення стає мізерним.

У 2015 році збільшилась кількість людей, що виїхала за кордон. До цього часу темпи зростання

потоків мігрантів з України не перевищували 5% на рік. Це пояснюється перш за все економічним становищем в країні. Нині найбільшу вікову групу серед тих, хто виїжджає, складають особи віком 25–34 років. Зростає також кількість тих, хто їде на навчання за кордон (близько 25 тисяч студентів) [4], тобто в Україні зменшується кількість громадян, які можуть працювати, платити податки, створювати пенсійний капітал на майбутнє.

Кількість населення в Україні кардинально зменшується протягом останніх років. Так, у січні 1993 року зафіксовано 52 млн. 244 тис. осіб. Згідно з даними перепису 2001 року ця кількість скоротилась до 48 млн. 241 тис. осіб. Станом на 1 січня 2009 року в Україні проживали 46 млн. 38 тис. осіб, на 1 квітня 2016 року кількість населення України, згідно з даними Державної служби статистики України, становила 42,708 млн. [5].

Для сучасної демографічної ситуації характерне поступове старіння населення України. Внаслідок постійного зниження народжуваності значно знизилась чисельність дітей. В Україні тенденція до зменшення народжуваності стала помітною із середини 2014 року. Якщо у 2013–2014 роках реєструвалось до 500 тисяч новонароджених на рік, то у 2014 році ця цифра скоротилась до 400 тисяч.

Низький рівень народжуваності, зниження питомої ваги молодих вікових груп до 16 років разом з очікуваним майбутнім зменшенням тривалості життя (середня тривалість життя в Україні становить близько 63 років для чоловіків та 74 років для жінок) сприяють зростанню чисельності пенсіонерів та старінню нації.

Водночас високою є смертність населення, насамперед чоловіків. Близько третини чоловіків не доживає до 60 років. Згідно з інформацією Державної служби статистики України станом на 1 листопада 2017 року кількість населення України склала 42 млн. 248 тис. 600 осіб [5].

Протягом чотирьох років в Україні стала знижуватись кількість померлих: 551,2 тис. померлих у 2013 році проти 477,5 тис. у 2017 році. Крім того, в минулому році зафіксовано найвищий показник перевищення народжуваності над смертністю за чотири роки, а саме 171,2 тис. [5].

В Україні сформувалася структура населення, для якої характерна висока питома вага осіб старшого віку та низька вага осіб молодшого віку. На 1 січня 2018 року чисельність осіб віком 0–15 років становила 16,3% загальної чисельності постійного населення, 60 років і старше – 22,9%, 16–59 років – 60,8%.

Вікова структура визначає демографічне навантаження, адже станом на 1 січня 2018 року на 1 000 осіб віком 16–59 років припадали 269 осіб віком 0–15 років та 378 осіб віком 60 років і старше. У сільській місцевості відповідні показники значно вищі (302 і 396 осіб), ніж у міських поселеннях

(255 і 370 осіб). Порівняно з 2017 роком загальний коефіцієнт демографічного навантаження на 1 000 осіб віком 16–59 років загалом по Україні збільшився із 632 до 647 осіб [5].

4) Непрозорість фінансової системи, проблеми в діяльності одного з учасників такої системи, загальний економічний спад можуть мати важкі негативні наслідки, яких неможливо уникнути, а можна лише мінімізувати для недержавного пенсійного забезпечення. Такі чинники мають вплив через існування зв'язків між системою пенсійного забезпечення та іншими сегментами фінансового ринку та економіки загалом.

Система недержавного пенсійного забезпечення у формі або за участі НПФ є взаємопов'язаною між багатьма учасниками ринку фінансових послуг, такими як банки-зберігачі, компанії з управління активами, страхові компанії. Криза банківської системи (в Україні це банківські кризи 2014–2015, 1998, 2004, 2008–2009 років) привела до стрімкого зниження цін на активи та банкрутства окремих банків, що негативно вплинуло на функціонування НПФ. Так, НПФ «Укресімбанку» втратив гроші в таких банках, як «Реал банк», «Дельта Банк», а також на облігаціях Криму. Через неможливість повернення депозиту у «Дельта Банку» цей фонд втратив до 2% інвестиційного портфеля [6]. У 2015 році збитки банківських установ становили понад 66,6 млрд. грн. [7]. У 2017 році обсяги збитків зменшились, становлячи 24,4 млрд. грн., що зумовлене значними відрахуваннями в резерви [8].

Взаємопов'язані з НПФ компанії з управління активами, які диверсифікують вкладення активів НПФ у різні фінансові інструменти, дотримуються законодавчих вимог до цінних паперів (їх емітентів), які можуть входити до складу активів НПФ. Порушення цих вимог приводить до загроз та викликів у системі недержавного пенсійного забезпечення. Показником їхньої ефективної роботи є чиста вартість одиниці пенсійних активів. Цей показник відображає зміну (приріст або зменшення) кожної гривні, сплаченої майбутнім пенсіонером у фонд. При цьому важливі не короткострокові досягнення, а стабільний приріст в часі. Саме динаміка приросту чистої вартості одиниці пенсійних активів показує, чи були допущені компанією з управління активами помилки в управлінні.

В Україні часто поширеною є ситуація, коли компанія з управління активами купує «сміттєві» цінні папери перед звітною датою, збільшуючи за їх допомогою нереальну прибутковість. Однак з часом виявляється, що такі цінні папери нічого не вартують. Це відбувається також з портфелем нерухомості, який часто переоцінюють. Прикладом такої ситуації є ситуація щодо діяльності недержавного пенсійного фонду НБУ, де у 2014 році було виявлено, що керівництво фонду вкладало гроші в «сміттєві» цінні папери. Згідно

з оцінками незалежних аудиторів чиста вартість активів цього фонду становила 760 млн. грн. замість 1,7 млрд. грн., на які вказувало керівництво фонду [6].

5) Чинником, що має негативний вплив як на розвиток недержавного пенсійного забезпечення зокрема, так і на розвиток пенсійного забезпечення загалом, є система пенсійних пільг. В Україні створились нерівні умови для тих, хто працює, й тих, хто виходить на пенсію та здійснює фінансове навантаження на пенсійну систему загалом. 107 тисячам колишніх державних службовців виплачується середня пенсія в розмірі 5 600 грн. Причому 3 000 з цієї категорії пенсіонерів отримують виплати в розмірі 10 000 грн, а 6 000 – більше 20 000 грн. [9]. За сучасних умов можливості державного пенсійного фонду щодо утримання великої кількості «пільгових» пенсіонерів звужуються, а його дефіцит зростає. Отже доцільно розвивати професійні недержавні пенсійні фонди, зокрема сформувати умови участі осіб у цих фондах на час їх працездатного віку. Світова практика показує, що найбагатші НПФ – це фонди державних службовців.

Недержавні пенсійні фонди як суб'єкти довгострокових фінансових вкладень відчувають вплив різних чинників, які можуть ускладнювати їх розвиток створювати загрози (не лише зовнішні, але й внутрішні) в їхньому функціонуванні. Аналіз деструктивних чинників розвитку недержавного пенсійного забезпечення за характером походження та формою вияву дав змогу виокремити такі загрози.

1) Загроза незначного (малого) залучення пенсійних внесків для забезпечення можливості здійснення диверсифікації пенсійних активів у дохідні фінансові інструменти. Пенсійні внески сплачуються в розмірах та порядку, що встановлені пенсійним контрактом. Максимальний розмір внесків у фонд не обмежується.

При цьому основну частку (більше 90%) пенсійних внесків становлять внески від юридичних осіб (табл. 1). Внески фізичних осіб-підприємців залишаються дуже мізерними та не змінюються протягом аналізованого періоду (0,2 млн грн.). За 2016 рік середній розмір пенсійного внеску на одного вкладника мав такі показники:

- на юридичну особу, фізичну-особу підприємця він становив 26,5 тис. грн. (у 2015 році – 30,5 тис. грн.);
- на фізичну особу – 0,3 тис. грн. (у 2015 році – 0,2 тис. грн.).

На одну особу працездатного віку у 2016 році припали 136,6 грн. пенсійних внесків (у 2015 році – 119,9 грн., у 2014 році – 105,2 грн., у 2008 році – 30,3 грн [10]) (табл. 1).

Проведені авторські розрахунки вказують на те, що здійснені накопичення пенсійних внесків

Таблиця 1

Обсяги пенсійних внесків та пенсійних виплат у НПФ за 2008–2016 роки

Показники	2008 рік	2009 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік
Пенсійні внески (млн. грн.), зокрема від:	582,9;	754,6;	925,4;	1 102,0;	1 313,7;	1 587,5;	1 808,2;	1 886,8;	2 138,7;
– фізичних осіб;	26,0;	31,8;	40,7;	50,6;	58,6;	66,5;	71,4;	80,3;	92,2;
– юридичних осіб;	556,8;	722,7;	884,6;	1 051,2;	1 254,9;	1 520,5;	1 736,1;	1 806,3;	1 802,1;
– фізичних осіб-підприємців	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Обсяги пенсійних внесків на одну зайняту особу працездатного віку, грн.	30,3	41,1	50,2	59,5	70,11	84,0	105,2	119,9	136,6

Джерело: складено автором, розраховано за даними звітів про підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення за 2008–2016 роки

є дуже малими, становлячи менше 1% річних обсягів власних надходжень Державного пенсійного фонду.

2) Загроза несприйняття українськими громадянами системи недержавного пенсійного забезпечення як альтернативи державній пенсійній системі, що впливає на малу кількість учасників НПФ. Це пояснюється низкою причин, а саме браком коштів для здійснення пенсійних внесків, слабкою довірою до фінансової системи загалом або страхом та простим нерозумінням того, як користуватись фінансовими накопичувальними послугами. Населення здебільшого є непоінформованим про концепцію пенсійної реформи в Україні та значення в ній системи недержавних пенсійних фондів і недержавного пенсійного забезпечення, що гальмує її подальший розвиток. Недостатньою є зацікавленість роботодавців у фінансуванні недержавних пенсійних програм для працівників чи створенні таких фондів власними силами.

Аналіз звітності НПФ показав, що хоча кількість учасників НПФ має тенденцію до зростання, проте є такі, які, незважаючи на реєстрацію в Нацкомфінпослуг, фактично обслуговують незначну кількість учасників, а саме менше ста учасників (НПФ «Надійна перспектива», «Всеукраїнський пенсійний фонд», «Джерело», «Поштовик», «Українська ощадна скарбниця», «Перший нафтогазовий»).

За аналізований період основну частину учасників НПФ становлять особи віком від 25 до 50 років (в середньому їх частка складає 60%), особи вікової групи від 50 до 60 років становлять в середньому 25%. Частка учасників НПФ вікової групи старше 60 років та вікової групи до 25 років є незначною, а саме менше 10%.

3) Загроза можливої втрати коштів через неякісне інвестування недержавних пенсійних фондів, що виявляється у відхиленні дохідності інвестування від запланованого значення. Коли актив НПФ не приніс очікуваного доходу чи не відповідає принципам надійності та ліквідності. Особливо гостро ця проблема стосується неповернення пенсійних активів, які розміщувалися на депозит-

них рахунках низки банківських установ, до яких введено тимчасову адміністрацію або щодо яких прийнято рішення про їх ліквідацію.

Накопичення в недержавному пенсійному забезпеченні має успішно використовуватись як джерело «довгих грошей», що впливає на обмежене використання фінансових інструментів. Водночас законодавством для мінімізації інвестиційних ризиків встановлено такі заборони та обмеження [11]:

- формування пенсійних активів за рахунок позикових (кредитних) коштів;
- надання майнових гарантій, що забезпечені пенсійними активами, або будь-яких кредитів (позик) за рахунок пенсійних активів;
- укладання угоди купівлі-продажу або міні пенсійних активів з обов'язковою умовою зворотного викупу;
- емітування будь-яких боргових цінних паперів та похідних цінних паперів;
- розміщування в зобов'язаннях однієї юридичної особи більше 10% загальної вартості пенсійних активів;
- тримання більше 10% цінних паперів (корпоративних прав) одного емітента.

Додаткові вимоги висуваються щодо інвестиційної діяльності корпоративного пенсійного фонду, адже дозволяється придбавати або додатково інвестувати в цінні папери, емітентами яких є засновники такого фонду, не більше 5% загальної вартості пенсійних активів, а протягом перших п'яти років від початку заснування таких фондів – не більше 10 відсотків загальної вартості пенсійних активів.

Формування пенсійних активів здійснюється відповідно до затвердженої інвестиційної декларації, яка визначає інвестиційну політику НПФ. В інвестиційній декларації визначаються склад активів НПФ, основні напрями інвестування пенсійних активів та обмеження інвестиційної діяльності з пенсійними активами, встановлені в межах загальних вимог та обмежень інвестиційної діяльності, визначених законодавством. Інвестиційна

декларація НПФ розробляється та затверджується радою фонду, яка зобов'язана проводити щорічний аналіз ефективності інвестиційної діяльності та визначати доцільність внесення змін до цього документа.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, суб'єкти недержавного пенсійного забезпечення повинні аналізувати, оцінювати загрози на регулярній основі, а також кожного разу, коли змінюються умови діяльності або виникають нові виклики. Результати оцінювання повинні бути затверджені керівництвом та лежати в основі розроблення політики й процедур щодо мінімізації загроз, які повинні враховувати готовність установи прийняти виклики. З іншого боку, на рівні держави пенсійне забезпечення має бути одним з головних інструментів реалізації економічної та соціальної політики.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Чугунов І.Я. Фінанси пенсійного забезпечення : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. 248 с.
2. Корчинський І.О. Вдосконалення пенсійного забезпечення населення : монографія. Львів : Ліга-Прес, 2015. 172 с.
3. Соколовська Г.І. Недержавні пенсійні фонди в Україні: становлення та перспективи розвитку : монографія. Тернопіль :ТНЕУ, 2016. 228 с.
4. Кошляк А.В. Еміграція: куди і з якою метою їдуть українці. URL: <https://hromadske.ua/posts/trudovi-mihranti-ukrainci>.
5. Демографічна ситуація в Україні. URL: www.ukrstat.gov.ua.
6. Безбідна старість: які вигоди і ризики несуть українцям недержавні пенсійні фонди. URL: <http://investfunds.ua/news/bezbdna-starst-yak-vigodi-riziki-nesut-ukrancyam-nederzhavn-pensjn-fondi-otp-capital-136983>.
7. Товстиженко А.І. У минулому році прибутковим виявився 71 банк. URL: https://dt.ua/ECONOMICS/zbitki-bankiv-u-2015-roci-sklali-66-6-mld-grn-199836_.html.
8. Огляд банківського сектору. 2018. Вип. 6. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=64628171>.
9. Миськевич Т. Реформування вітчизняної пенсійної системи. URL: <http://www.Nbuviap.gov.ua/index.php>.
10. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення за 2008–2016 роки. URL: <http://www.dfp.gov.ua>.
11. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 9 липня 2003 року № 1057-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>.